

numunda bulunduğu, ayrıca “suya girmeye hazırlanma” (teşmîr) ve “suyun boylaması” (gamr) şeklinde iki yüklem arasında tam bir anlam ilgisi bulunduğu için “vav”la bağlanmıştır. b) “وَأُدْنَ إِلَى الْقَرْبَى الْمَقْرَبِ نَفْسَهُ / وَلَا” “وَأُدْنَ إِلَى الْقَرْبَى الْمَقْرَبِ نَفْسَهُ / وَلَا” “تَشْهَدُ الشُّورَى أَمْرًا غَيْرَ كَاتِمٍ” (Yakın dur akli ve kemaliyle sana yakın durana / Danişip da sır açma sır saklamaz olana). Beşşâr b. Bürd’ün bu beytinde iki cümle de inşâidir; iki cümle özneleri aynı olduğu ve yüklemeleri arasında tezat ilgisi bulunduğu için “ve” ile bağlanmıştır. Birbirine ulanan iki cümleden sadece biri anlamca haberî veya inşâî olabilir. Vasıl da iki cümlelerin de anlam bakımından haberî veya inşâî olarak uyuşmasına itibar edilir. Şu âyette inşâî cümle lafzan haberî olduğu halde anlamca inşâî konumda bulunduğundan önündeki cümleye bağlanmıştır: “لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا...” “لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدِينَ إِحْسَانًا...” ([Vaktiyle biz İsrâilîoğullarından] Allah’tan başkasına kulluk etmeyecek, anne ve babanıza iyi davranacaksınız ... ve insanlara güzel sözler söyleyin diye söz almıştık; el-Bakara 2/83). Burada, “İnsanlara güzel sözler söyleyin” meâlindeki inşâ cümlesi, haber biçiminde olmasına rağmen ilk cümleye vasledilmiştir; çünkü ilk cümle “... kulluk etmeyin” şeklinde inşâî bir bağlamda bulunmaktadır; yani “لَا تَعْبُدُونَ” (Kulluk etmeyeceksiniz) ifadesi haber biçiminde olup nehiy ifade eden talep inşâsı konumunda olarak “لَا تَعْبُدُوا” (Kulluk etmeyin) anlamındadır. Haber formundaki emir ve nehiyler, gereği yerine getirilmediği takdirde haber vereni yalancı durumuna düşürme vebali taşıdığından daha güçlü olan emir ve yasak kipleridir. Yukarıdaki âyette ikinci cümlelerin de inşâî veya lafzan haberî, mânaca inşâî şeklinde yorumlanması mümkündür. Şu âyette ise inşâî formunda ancak haberî anlamdaki ikinci cümle haberî olan ilk cümleye bağlanmıştır: “إِنِّي أَشْهَدُ اللَّهَ وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تَشْرِكُونَ” (Ben Allah’ı şahit tutuyorum, siz de şahit olun ki ben sizin ortak koştuğunuzdan uzağım; Hûd 11/54). Burada, “Siz de şahit olun” inşâ cümlesi, “Sizi de şahit tutuyorum” şeklinde haberî anlam taşıdığı ve ilk cümleyle uyum sağladığı için “ve” ile bağlanmıştır.

3. İki cümleden biri haberî, diğeri inşâî ise, atf terkedildiği takdirde maksadın tersi bir anlama yol açıyorsa “ve” bağlacı gereklidir: a) “Bir ihtiyacın var mı, görelim” diyen kimseye verilen şu cevap gibi: “لَا، وَبَارَكَ” “لَا، وَبَارَكَ” (Hayır, Allah sana bereket ihsan eylesin). Burada “لَا”, “ihtiyacım yok” anlamında haberî cümle iken devamı dua ve dilek bildiren bir inşâî cümledir. Son cümle

lafzî yapı ve kurgu bakımından haberî cümle yapısında bulunmakla birlikte anlam bakımından dilek ve dua bildiren inşâî cümle konumundadır. Burada lafzî yapıya değil anlama itibar edilir. b) “Kardeşin iyileştirdi mi?” diye soran kimseye söylenen, “لَا، وَلَطَفَ” “لَا، وَلَطَفَ” (Hayır, Allah’ın lutfu ondan ayrılmasın) sözünde aynı durum ve yapı söz konusudur. Bu iki örnekte vav bağlacı terkedilseydi ikinci cümleler hayır dua cümleleri iken beddua olarak anlaşılmaya yol açabilirdi.

Abdülkâhir el-Cürçânî ve özellikle Bahâeddin es-Sübî ile Abdülfettâh Besyûnî, vasıl bağlamında müfredlerin (kelimeler) atfındaki semantik incelikler üzerinde durmuş, bu bağlamda müfred sıfatla müfred halin başındaki “vav”ların anlam inceliklerine değinilmiştir. Sıfatların diziminde genellikle zıt sıfatlar vav ile, diğerleri “vav”-sız sıralanır: “هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ” (el-Hadîd 57/3); “الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ” (el-Haşr 59/23) âyetlerinde görüldüğü gibi. Aralarında karşıtlık ilgisi bulunmayan sıfatların “ve” ile bağlanması, “vav”ın ayrılık, başkalık, bağımsızlık ifadesiyle her sıfatın mevsufu ayrı ve bağımsız olarak nitelendiğini vurgulayan bir pekiştirmedir; “vav”sız sıfatlar dizisi ise bu sıfatların tek mevsufta toplandığını anlatır; müttakilerin sıfatları bağlamındaki şu âyette “vav”ın kullanılması gibi: “الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَاتِنِينَ” “الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَاتِنِينَ” (Âl-i İmrân 3/17). Zemahşerî’ye göre, “وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَلَاثِينَ” “وَيَقُولُونَ سَبْعَةً وَثَلَاثِينَ” (el-Kehf 18/22) önce geçen iki benzer sıfat cümlesi “vav”sız iken bunun “vav”lı gelmesindeki anlam inceliği sıfatın mevsufa yapışık ve ayrılmaz bir parçası olduğunu pekiştirmek, onunla nitelenmesinin sabit ve kesin bir olgu niteliği taşıdığını belirtmek, bu konudaki bilgilerin zannî değil kesin olduğunu vurgulamaktır (el-Keşşâf, II, 478-479). Aynı anlam vurgusu “وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ” âyetinde (el-Bakara 2/53) “الْكِتَابَ” kelimesinin sıfatı konumundaki “الْفُرْقَانَ” in “vav”la vaslında da söz konusudur. Şu âyetteki müfred hallerin sahiplerine “vav”la vasledilmesinde de aynı anlam inceliği bulunur: “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذَكَرًا لِلْمُتَّقِينَ” (Andolsun biz Mûsâ’ya ve Hârûn’a takvâ sahipleri için bir ışık, bir öğüt olarak Furkân’ı verdik; el-Enbiyâ 21/48). Bu da “vav”ın bağladığı öğelerin ayrı, başka ve bağımsız şeyler olduğu ifadesine dayalı olarak halin ve önündeki cümlelerin iki ayrı ihbar niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır.

Arap edebiyatında vasıl ve fasıl konusuna ilk defa değinen âlim Câhiz’dir (el-Beyân, I, 88); daha sonra Ebû Hilâl el-Askerî bunun önemini belirten nakillere ve

sözlere yer vermiştir. Abdülkâhir el-Cürçânî konuyu atf meselesiyle irtibatlandırılmış, ilk defa tanım, taksim, derin analiz ve ayrıntılarla incelemiş, kurallarını ortaya koymuştur. Ardından gelen Fahreddin er-Râzî gibi belâgat âlimleri onun bahislerini gözden geçirerek daha dikkatli ve özgülü tanım, taksim ve kurallar geliştirmiştir. Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî özellikle vasıl gerekliliği için alâka (câmî) ve türleri üzerinde durmuş, Kazvîni ile onun *Telhîşu’l-Miftâh*’ına şerh yazanlar Abdülkâhir el-Cürçânî ile Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî’den yararlanmış, kurallarının belirlenmesiyle şerh ve analizlerinde yoğunlaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, I, 88; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü’ş-Şinâ’ateyn* (nşr. Müfid M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 497-512; Abdülkâhir el-Cürçânî, *Delâ’ilü’l-i’câz* (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Kahire 1404/1984, s. 222-248; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut 1403/1983, II, 478-479; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü’l-icâz fi dirâyetü’l-i’câz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 321-336; Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm* (nşr. Nâîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 248-252, 258-261, 271-276; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb*, VII, 70-75; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh* (nşr. M. Abdülmün’im el-Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 246-279; Şurûhu’t-Telhîş, Kahire 1937, III, 2-159; Ali Cârîm – Mustafa Erîm, *el-Belâgatü’l-vâzîha*, Kahire 1984, s. 231-233; Besyûnî Abdülfettâh Besyûnî, *’İlmü’l-me’ânî*, Kahire 1408/1988, II, 166-232; Ahmed Matlûb, *Mu’cemü’l-muştalahâti’l-belâgiyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 549-553.

İSMAIL DURMUŞ

VÂSİL b. ATÂ

(واصل بن عطاء)

Ebû Huzeýfe Vâsıl b. Atâ
el-Gazzâl el-Basrî
(ö. 131/748)

Mu’tezile’nin
kurucusu olarak bilinen âlim.

80 (699) yılında Medine’de doğdu. Ebû’l-Ca’d künyesiyle de anılır. Kaynaklarda Benî Dabbe, Benî Mahzûm veya Benî Hâşim’in mevâlîsi olan bir aileden geldiğine işaret edilir. Benî Hâşim’e nisbetinden Muhammed b. Hanefiyye’nin mevlâsı olduğu anlaşılmaktadır. Gazzâl (dokumacı) lakabıyla şöhrat bulması, sadaka ve yardımlarını verebileceği fakir kadınları bulabilmek için dokumacılar çarşısına (sûku gazzâl) sık sık uğraması sebebiyledir (Müberra, III, 1111). Basrî nisbesi bir dönem Basra’da yaşadığını göstermektedir. Hayatına dair fazla bilgi bulunmayan Vâsıl b. Atâ’nın çocukluk ve gençlik yıllarının büyük bir kısmını Medine’de geçirdiği tahmin edilmektedir. Bu dönemde Muhammed b.

VÂSİL b. ATÂ

Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim Abdullah'tan usul okudu. Ancak imâmette ve diğer bazı konularda hocasına muhalefet etti. Bir süre sonra Basra'ya giderek Hasan-ı Basrî'nin ders halkasına katıldı ve onun gözde talebeleri arasında yer aldı. Genellikle Sünnî kaynaklarında, Vâsıl b. Atâ'nın mürtetik-i kebîre hususunda farklı bir anlayışa sahip olan Hasan-ı Basrî'nin ders halkasından ayrılması ve onun Vâsıl'ın kendilerinden uzaklaştığını söylemesi dolayısıyla "Mu'tezile" (ayrılanlar) adının ortaya çıktığı belirtilir. Bazıları Vâsıl b. Atâ yerine Amr b. Ubeyd'i zikrederse de âlimler bunu isabetli görmemiştir. Bu olayın ardından Vâsıl hocasının ders verdiği mescidin ayrı bir köşesinde kendi halkasını meydana getirip ders okutmaya başladı ve Mu'tezile mezhebinin ilk kuruluşu bu şekilde gerçekleşti.

Hayatının ilk yıllarında köle olduğu bilinen Vâsıl'ın âzat edilip edilmediğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Basra'daki hayat tarzına bakılarak onun bir dönemden itibaren hürriyetini elde ettiği söylenebilir. Özellikle yoksullara yardım edebilecek, çeşitli yerlere gönderdiği kişilerin masraflarını karşılayabilecek bir servet edinmesi bunu kanıtlamaktadır. Basra'da Amr b. Ubeyd'in kız kardeşiyle evlendi. Vâsıl'ın, Amr b. Ubeyd ile tanıştığı dönemde Basra'da kumaş ticareti yaptığı kaydedilmektedir.

Kaynaklarda Vâsıl b. Atâ'nın Basra'da 131 (748) yılında vefat ettiği bildirilir. Sadece İbn Hallikân onun vefatı için 180 (796) tarihini verir (*Vefeyât*, VI, 11). Buna göre Vâsıl'ın Abbâsîler devrinin bir bölümünü idrak etmesi gerekir. Ancak böyle bir tahminin doğruluğu tesbit edilememiştir (Işık, XXIV [1981], s. 340). Kabrinin nerede bulunduğu da bilinmemektedir. Öte yandan Müberrid, farklı bir tarih ileri sürerek Vâsıl'ı mülhid olduğu kanaatini taşıyan Halife Mehdî-Billâh (775-785) tarafından öldürdüğünü söylemektedir (*el-Kâmil*, III, 1111).

Vâsıl b. Atâ üstün bir zekâyâ sahipti. Çok konuşmayı sevmediğinden onu dilsiz sananlar da vardı (İbnü'l-Murtazâ, s. 29-30). "R" harfini telaffuz edemeyen Vâsıl konuşmalarında bu harfi kullanmama özen gösterirdi. Irak Valisi Abdullah b. Ömer b. Abdülazîz'in huzurunda Basra hatipleri arasında yapılan bir yarışmada irticâlen "râ"sız konuşmasına rağmen en güzel hutbenin onun tarafından irat edildiği belirtilir. Bu kabiliyeti sayesinde "Hatîbü'l-Mu'tezile" (Mu'tezile'nin hatibi) diye anılmıştır. Vâsıl zâhid ve âbid bir kişiliğe

sahipti. Hanımının verdiği bilgiye göre geceleri yanına kâğıt ve kalem alarak namaza durur, Kur'an okuması esnasında hasımlarına karşı delil olabilecek âyetler geçince onları not alıp namaza devam ederdi (Kâdî Abdülcebâr, s. 235-236, 238; İbnü'l-Murtazâ, s. 30-31). İkna edici gücüyle hem naklî hem aklî delilleri en güzel şekilde yorumlardı. Güzel konuşma yeteneği ve şairliğinin yanı sıra edebiyatın inceliklerine de vâkıfı ve cedel konusunda söz sahibiydi. *Elf mes'ele fi'r-red 'ale'l-Mânevîyye* adıyla bir risâle yazan Vâsıl b. Atâ ile daha sonra gulât-ı Şîa'ya meyleden arkadaşları Abdülkerîm b. Ebü'l-Avcâ, ayrıca Sâlih b. Abdülkuddûs ve şair Beşşâr b. Bürd gibi Seneviyye'ye ait fikirleri savunan kişiler arasında Basra'da sık sık tartışmalar oluyordu (Ahmed Emîn, III, 98).

Vâsıl b. Atâ'nın yetişmesinde önemli rol oynayan iki kişiden biri, Medine dönemindeki tahsili esnasında kendisinden ders okuduğu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed, ikincisi de Basra Mescidi'nde derslerine katıldığı Hasan-ı Basrî'dir. Kaynaklarda kendileriyle görüştüğü veya tartıştığı kişiler arasında Katâde b. Diâme ile Dirâr b. Amr gibi şahsiyetler de zikredilmektedir. Ancak Dirâr b. Amr bazı kaynaklarda onun öğrencisi olarak gösterilmiştir (krş. İbn Hazm, IV, 192; Ebü'l-Vefâ et-Teftâzânî, s. 61-62). Yöneticilerden uzak duran Vâsıl, hocası Hasan-ı Basrî'den ayrıldıktan sonra kendi halkasında yetiştirdiği öğrencilerin bir kısmını İslâm ülkelere değişik bölgelerine gönderip görüşlerini yaymaya gayret göstermiştir. İbnü'l-Murtazâ onun Abdullah b. Hâris'i Mağrib'e, Hafs b. Sâlim'i Horasan'a, Kâsım b. Sa'dî'yi Yemen'e, Eyyûb b. Evten'i el-Cezîre'ye, Hasan b. Zekvân'ı Kûfe'ye ve Osman et-Tavîl'i Ermenistan'a yolladığını kaydetmektedir (*Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 32). Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali de Vâsıl b. Atâ'nın talebesi olmuştur. Mu'tezile mezhebinin kuruluş döneminde âlimlerin ve devlet adamlarının Vâsıl b. Atâ'nın davetçilerini İslâm dünyasının çeşitli yerlerine gönderdiklerine ve bu hizmetlerin hasımları tarafından bile takdirle karşılandığına kaynaklarda işaret edilmektedir (Fâlih er-Rebîf, s. 46-53).

Mu'tezile mezhebinin II. (VIII.) yüzyılın başlarında, büyük günah işleyenler hakkında Hâricîler'le Mürcie'nin ileri sürdüğü görüşlere Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'in karşı görüş ortaya koymalarıyla Basra'da zuhur ettiğini söylemek mümkündür. Bazı Mu'tezile âlimleri, Vâsıl b. Atâ ile Amr b. Ubeyd'in Ebû Hâşim'e öğrencilik yaptık-

larını, dolayısıyla i'tizâlî düşünceleri ondan ve babası Muhammed b. Hanefiyye'den aldıklarını söyleyerek i'tizal hareketinin Hz. Ali vasıtasıyla Resûlullah'a kadar dayandığını iddia etmişlerdir. Nitekim Ebü'l-Kâsım el-Belhî, Mu'tezile ricalini Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd ile başlatmaktadır (*Zikrû'l-Mu'tezile*, s. 64). Taşköprizâde ve Zühdfî Cârullah da 80 (699) yılında doğan Vâsıl b. Atâ ile Amr b. Ubeyd'in yirmi yaşından önce Hasan-ı Basrî'nin meclisinden ayrılmalarının uzak bir ihtimal olduğunu göz önünde bulundurarak Mu'tezile'nin Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) ölümünün ardından ortaya çıkmış olabileceğini kaydetmektedir (*Miftâhu's-sa'âde*, II, 163; *el-Mu'tezile*, s. 20). Ancak Vâsıl'ın ölümünden sonra Amr b. Ubeyd hareketin önderliğini üstlenmiş, siyasî konularda Vâsıl'dan farklı düşünceler taşıyan Amr faaliyetlerini Basra ve Bağdat'la sınırlı tutmuştur.

Vâsıl b. Atâ mezhebin içinde zuhur eden Vâsiliyye adlı ilk fırkanın kurucusu ve lideri sayılmaktadır. Şehristânî, Vâsiliyye fırkasının Ebû Ca'fer el-Mansûr döneminde Mağrib'de bulunan İdrîs b. Abdullah el-Hasenî önderliğinde orada da yayıldığını kaydeder. Bu fırka hakkında Abdülkâhîr el-Bağdâdî, Ebü'l-Muzaffer el-İsferâyînî ve Şehristânî tarafından kısaca tanıtım yapılmış, ancak Şehristânî'nin verdiği bilgiler daha titiz bir metotla sunulmuştur (krş. *el-Farq beyne'l-fırak*, s. 96-100; *et-Tebşîr*, s. 40-42; *el-Milel ve'n-nihâl*, s. 50-53). Buna göre Vâsiliyye dört esas üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi hayat, ilim, kudret ve irade gibi kadîm sıfatların (mâna sıfatları) varlığının inkâr edilmesidir. Sıfat-zât ilişkisi münasebetiyle sıfatlar konusunda ilk tartışmayı Ca'd b. Dirhem başlatmış, onun sıfat telakkisini Cehm b. Safvân ve Vâsıl b. Atâ benimsemiştir. Buna göre taaddüd-i kudemâya meydan vermeme için mâna sıfatları zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmemelidir, aksi takdirde tevhid ilkesi bozulur. İkinci esas kader meselesidir. Bu meselede Ma'bed el-Cühenî ile Gaylân ed-Dımaşki'nin görüşlerinden etkilenen Vâsıl kulun şer ve zulüm içeren fiillerinin yaratılmasının Allah'a nisbet edilemeyeceğini, aksi halde O'nun adl sıfatının ortadan kalkacağını kabul etmiştir. Hatta Şehristânî'ye göre Hasan-ı Basrî tarafından kaleme alınıp Ermevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân'a gönderildiği söylenen kader konusundaki risâleyi aslında Vâsıl b. Atâ'nın yazdığı tahmin edilmektedir. Vâsiliyye'nin üçüncü esası "menzile beyne'l-menzileteyn"dir. Bu konuya çok önem veren Vâsıl konuyla ilgili bir eser de

kaleme almıştır (*DİA*, XXXI, 398). Büyük günah işleyen kimse doğrudan doğruya küfrü gerektiren bir iş yapmadığı için kâfir sayılmamakla birlikte işlediği günah yüzünden imanda kalamayıp iman ile küfür arasında bir yerde bulunur. Bu görüşünden dolayı Hasan-ı Basrî'nin meclisinden ayrılan Vâsıl söz konusu yorumuyla farklı görüşler arasında ortak bir noktaya ulaşmaya çalışmıştır. Buna göre mürtakib-i kebîre ne mümin ne de kâfirdir, bu kişi fâsik olup tövbe etmeden öldüğü takdirde ebediyen cehennemde kalır. Aynı görüşü Amr b. Ubeyd de benimsemiştir. Dördüncü esas, Cemel ve Sıffin savaşlarına katılan taraflardan hangisinin hatalı olduğunu bilinemeyeceği şeklinde özetlenebilir. Vâsıl b. Atâ, Cemel ve Sıffin'deki taraflardan birinin hatalı sayıldığını, fakat hatanın kimde olduğu hususunun tesbit edilemediğini, dolayısıyla haklarında karar vermeyip konuyu Allah'a havale etmenin gerektiğini ileri sürmüştür, ancak her iki tarafın şahitliklerinin kabul edilemeyeceğini, ayrıca Hz. Osman ile Hz. Ali'nin de hata etmiş olabileceğini söylemiştir (Şehristânî, s. 50-53). Abdülkâhir el-Bağdâdî bu esaslardan kader, menzile beyne'l-menziyeteyn, Cemel ve Sıffin savaşlarına katılanlar hakkındaki görüşleri sebebiyle Vâsıl b. Atâ'yı tefkir etmektedir (*Uşûlü'd-dîn*, s. 335).

Eserleri. Vâsıl b. Atâ'nın kaleme aldığı risâle türündeki eserler beş kısma ayrılabilir. Birincisi Mu'tezile mezhebinin esaslarıyla ilgilidir; ikincisini çeşitli fırka ve mezheplere yönelik reddiyeler oluşturur; üçüncü kısmı mevâiz türünde risâlelerdir; dördüncü ve beşinci kısımlar Kur'ânî yorumlar ve bazı fetvalardan ibarettir. Eserlerinin çok azı günümüze ulaşabilmiştir. 1. *Kitâbü Mâ cerâ beynehû ve beyne 'Amr b. 'Ubeyd*. İbn Abdürabbih'in eserinde yer almaktadır (*el-'İkdü'l-ferid*, s. 386-387). 2. *Huṭbetü Vâsıl b. 'Atâ* (*Kitâbü Huṭbetihî elletî aḥreçe minhâ ḥarfe'r-râ*) (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Nevâdirü'l-maḥtûṭât*, Kahire 1371/1951, II, 117-136; 1392/1973, II, 117-136). 3. *el-Huṭab fi't-tevhîd ve'l-'adl*. Ebü'l-Vefâ et-Teftâzânî bu eserin Houtsma tarafından neşredildiğini söylüyorsa da (*Dirâsât Fel-sefiyye*, s. 74) bu doğru değildir. Houtsma, İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'ine dair makalesinde *el-Fihrist*'e atıfta bulunarak Vâsıl'ın bu eserinin adını zikretmektedir (Houtsma, IV [1890], s. 220). Vâsıl'a ait yazma halindeki risâleler çoğunlukla İstanbul kütüphanelerinde, ayrıca Türkiye dışında bulunmaktadır (Brockelmann, I, 103, 337-338; *Mu'cemü'l-maḥtûṭâtü'l-mevcûde*, III,

1633-1634). Bunlardan başka kendisine nisbet edilen eserlerin bir kısmı şunlardır: *Aşnâfü'l-Mürci'e*, *Kitâbü't-Tevbe*, *Me'âni'l-Kur'ân*, *el-Menzile beyne'l-menziyeteyn*, *es-Sebîl ilâ ma'rifeti'l-ḥaḳ*, *Ṭabaḳâtü ehli'l-'ilm ve'l-cehl*, *Kitâb fi'd-da'Ve*, *Kitâbü'l-Füyâ*, *Elf mes'e-le fi'r-red 'ale'l-Mâneviyye* (İbnü'n-Nedîm, s. 203; İbn Hallikân, VI, 11; Zehebî, s. 559; İbn Hacer el-Askalânî, VI, 215; Ebü'l-Vefâ et-Teftâzânî, s. 73-76; Ahmed Emîn, III, 98).

Vâsıl b. Atâ hakkında İslâm dünyasında ve Batı'da birçok ilmi çalışma gerçekleştirilmiştir (Abdurrahman Badawî, s. 35-53; Ebü'l-Vefâ et-Teftâzânî, s. 39-78; Watt, s. 129-134; Işık, XXIV [1981], s. 337-357). Süleyman eş-Şevâşi *Vâsıl b. 'Atâ* ve *ârâ'ü-hü'l-ke'lâmîyye* adıyla bir doktora tezi hazırlamış (Tunus 1981; Trablus 1993), Hans Daiber, Vâsıl b. Atâ'nın ilmi kişiliği, düşünceleri ve usûl-i hamse anlayışını konu edinen, ardından *Huṭbetü Vâsıl b. 'Atâ* adlı eserin metniyle birlikte Almanca çevirisini sunan bir çalışma yapmıştır: *Wâsıl ibn 'Atâ als Prediger und Theologe* (Leiden 1988).

BİBLİYOGRAFYA :

Müberraed, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâlî), Beyrut 1406/1986, III, 1111-1113; Ebü'l-Kâsim el-Belhî, *Zikrû'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 64; İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferid*, Kahire 1940, s. 386-387; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüddü), s. 202-203; Kâdî Abdülcebbâr, *Fazlû'l-i'tizâl ve Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 234-241; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, Beyrut 1401/1981, s. 335; a.m.f., *el-Fark beyne'l-fırak*, Beyrut 1977, s. 96-100; İbn Hazm, *el-Faşl*, IV, 192; İsferyâni, *et-Teşîr* (Kevserî), s. 40-42; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (nşr. Abdüllatif Muhammed el-Abd), Kahire 1977, s. 50-53; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XIX, 243-247; İbn Hallikân, *Veḳyât*, VI, 7-11; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm: sene 121-140*, s. 558-559; İbnü'l-Murtazâ, *Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile*, s. 28-35; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1390/1971, VI, 214-215; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 162-164; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 103, 337-338; Ali Mustafa el-Gurâbî, *Târîhu'l-fırakü'l-İslâmîyye*, Kahire 1367/1948, s. 74-78, 82-83, 94-96; Abdurrahman Badawî, *Histoire de la philosophie en Islam*, Paris 1972, I, 35-53; a.m.f., *Mezâhibü'l-İslâmîyyîn*, Beyrut 1979, I, 41, 73-96; Ebü'l-Vefâ et-Teftâzânî, "Vâsıl b. 'Atâ", *ḥayâtühü ve muşannefâtüh*", *Dirâsât Fel-sefiyye*, Kahire 1974, s. 39-78; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire 1977, I, 381-398; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Ş'â li-'ulümü'l-İslâm*, Beyrut 1401/1981, s. 350-351; Ahmed Emîn, *Duḥa'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), III, 98; W. M. Watt, *Early Islam*, Edinburgh 1990, s. 129-134; Zühdi Cârullah, *el-Mu'tezile*, Beyrut 1990, s. 20; Mustafa Bilgin, *Tefsirde Mu'tezile Ekolü* (doktora tezi, 1991). ÜÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 54-57; J. van Ess, *Theologie und*

Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert Hidschra, Berlin-New York 1992, II, 234-280; a.m.f., "Wâsıl b. 'Atâ", *El²* (İng.), XI, 164-165; Süleyman eş-Şevâşi, *Vâsıl b. 'Atâ ve ârâ'ü-hü'l-ke'lâmîyye*, Trablus 1993, tür.yer.; Abdürrezâk M. Esved, *Mevsû'atü'l-edyan ve'l-mezâhib*, Beyrut 2000, II, 255-257; Fâlih er-Rebbî, *Târîhu'l-Mu'tezile: Fikrühüm ve i'tikâdühüm*, Kahire 2001, s. 46-53; *Mu'cemü'l-maḥtûṭâtü'l-mevcûde fi mektebâtü İstânbûl ve Ânâṭûlî* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], III, 1633-1634; M. Th. Houtsma, "Zum Kitâb al-Fihrist", *WZKM*, IV (1890), s. 220; Kemal Işık, "Mu'tezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Atâ ve Büyük Günah Meselesi", *AÜİFD*, XXIV (1981), s. 337-357; Omer Spahić, "İtizâlî Vâsıl b. 'Atâ 'anı'l-Hasanı'l-Başrî bidâyetü merḥaletin cedide li'l-cedeli'l-ke'lâmî", *et-Teçdid*, V/10, Kula Lumpur 2001, s. 133-162; Avni İlhan, "Amr b. Ubeyd", *DİA*, III, 93-94; İlyas Çelebi, "Mu'tezile", a.e., XXXI, 391, 392, 395, 397, 398.

MUHAMMED ARUÇI

VÂSİLİYYE (الواصلية)

Mu'tezile'nin kurucusu sayılan
Vâsıl b. Atâ'nın
(ö. 131/748)
kelâm anlayışını benimseyen grup
(bk. VÂSİL b. ATÂ).

VÂSİT (واسط)

Irak'ta bugün mevcut olmayan
tarihî bir şehir.

Güney Irak'ta Batîha adı verilen bataklık bölgesinin kuzeydoğu ucunda Emevîler'in Irak valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekâfî tarafından kurulmuştur. Kûfe ile Basra arasında bulunan Vâsît, günümüzde aynı adı taşıyan muhafazanın merkezi olan Kûtül'amâre'nin 80 km. güneybatısında Bağdat'a 180 km. uzaklıktadır. Kûfe'ye getirdiği Suriyeli askerî birlikleri Kûfe'liler'e ait evlerde iskân eden Haccâc, askerlerin Kûfe'liler'i rahatsız etmesi üzerine bu birlikleri yerleştireceği bir şehir kurmaya karar verdi ve Kûfe ile Basra arasındaki bölgede nehir kenarında bir yer bulunmasını emretti. Kûfe ile Basra şehirlerine eşit uzaklıkta, Dicle'nin batı (sağ) yakasında büyük bir kısmı bataklık ve sazlık bir arazide karar kılındı. Hûzistan, Cebel ve Horasan'ı Kûfe ile Basra'ya bağlayan yolların geçtiği, nehir taşımacılığının en rahat yapılabilirdiği ticaret güzergâhında bulunan arazi Dâverdân adındaki dihkandan 10.000 dirheme satın alındı, tesviye edilerek yerleşime uygun hale getirildi. Geniş kanallar açılıp bataklıklar kurutuldu. Dicle'den açılan kanallarla içme ve sulama suyu getirildi.